

- prepared for the IPSA 15th World Congress, Buenos Aires, 1991b
- Pridham, Geoffrey, "The Politics of the European Community, Transnational Networks and Democratic Transition in Southern Europe" in Pridham, Geoffrey (ed.), *Encouraging Democracy: The International Context of Regime Transition in Southern Europe*, Leicester University Press, Leicester, 1991
- Rollo, J M C, *The New Eastern Europe: Western Responses*, The Royal Institute of International Affairs, Pinter Publishers, London, 1990
- Utrikesdepartementet, *Europarådet 40 år*, UD informerar, 1989, No. 3, Stockholm
- Verney, Susannah & Coulombis, Theodore, "State-International Systems Interaction and the Greek Transition to Democracy in the Mid-1970s" in Pridham, Geoffrey (ed.), *Encouraging Democracy: The International Context of Regime Transition in Southern Europe*, Leicester University Press, Leicester, 1991
- Volten, Peter (ed.), *Uncertain Futures: Eastern Europe and Democracy*, Institute for East-West Security Studies, Occasional Paper Series, New York, 1990
- Westberg, Katrin, *Internationella organisationer, demokrati och mänskliga rättigheter*, unpublished paper, Department of Political Science, University of Lund, 1992
- Whitehead, Laurence, "International Aspects of Democratization" in O'Donnell, Guillermo, Schmitter, Philippe C. & Whitehead, Laurence (eds), *Transitions from Authoritarian Rule – Comparative Perspectives*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1986
- Whitehead, Laurence, "Democracy by Convergence and Southern Europe: a Comparative Politics Perspective" in Pridham, Geoffrey (ed.), *Encouraging Democracy: The International Context of Regime Transition in Southern Europe*, Leicester University Press, Leicester, 1991
- Wiatr, Jerzy J., *Political Science and Perspectives of New Democracies*, Paper prepared for the IPSA 15th World Congress, Buenos Aires, 1991

Kan statsvetare ta ställning i politik?

Det är gott om samhällsvetare som frejdigt tar ställning i politiska frågor, främst ekonomer men också statsvetare. Och ändå hör man då och då den gamla maximen från 50-talet att statskunskap är en vetenskap om politik, inte i politik. Och jag har vänner som med engagemang läser John Rawls, Brian Barry och Ronald Dworkin och trots det försäkrar att de är "värdenihilister". Den ekvationen tycks inte riktigt gå ihop. Det kan kanske vara mödan värt att ägna saken några rader.

Jag har diskuterat frågan om statsvetenskap och politik i två böcker, *Den uppenbara lösningen* (1977) och *Forskningsanknytning genom disputation* (1991). Eftersom jag knappast kan göra anspråk på att där ha sagt någonting originellt, verkar det kanske självupptaget i överkant att i första hand referera till dem. Men praktiska skäl väger tyngre än den olä-

genheten. Läsaren kan finna fullständigare referenser i notapparaten till de två böckerna.

När värdenihilismen och liknande teorier en gång presenterades kontrasterades omdömen i värdefrågor mot påståenden i sakfrågor. De senare, tänkte man sig, har utsikt att uppfylla vetenskapens objektivitetskrav därför att de kan ges en säker grund i observationer av verkligheten. Något motsvarande fundament finns inte för värdeomdömen. De är i sista hand uttryck för viljeyttringar eller känslor eller andra subjektiva omständigheter, så såg man saken (*Forskningsanknytning* 107 ff).

En inflytelserik riktning inom vetenskapsfilosofin utgick från att påståenden i sakfrågor måste falla tillbaka på sinnesintryck som inte kan vara föremål för tvivel (se t ex Ayer 1972). Sinnesintrycken buntar vi ihop till data, data till generaliseringar och generaliseringar till teorier som vi kan utnyttja för prognoser. Vetenskapsteorins uppgift är att formulera reglerna för de logiska operationer som leder från sinnesintryck till teori (*Forskningsanknytning* 37 f).

Men under årens lopp har invändningarna mot det empiricistiska (eller med ett annat namn "positivistiska") programmet hopat sig. Till exempel: Vi vet att atomer består av en kärna omgiven av elektroner. Men ingen har någonsin sett en elektron. Det man har sett är deras spår och för att se dem krävs det avancerad utrustning och omfattande teoretiska kunskaper hos observatören. Och logiken tillhandahåller inte ensam trappstegen från sinnesintrycket av spår till det teoretiska begreppet elektron (Lycan 1988: 203). Alltså kan inte sinnesintryck vara teoriens enda fundament (*Forskningsanknytning* 38). (Det är en olycklig vana bland samhällsvetare att filosofera över sin vetenskaps grunder med hjälp av naturvetenskapliga exempel. Men eftersom den samhällsvetenskapliga positivismen i hög grad orsakades av en önskan att bli accepterad i de fina vetenskapernas salonger är det denna gång kanske ändå på sin plats.)

Den logik som empiricismen behöver är induktionen, dvs den metod som noterar att fenomenet a_1 uppträder tillsammans med fenomenet b_1 , att fenomenet a_2 uppträder tillsammans med fenomenet b_2 osv till dess att vi vågar påstå att klassen av fenomen A uppträder tillsammans med klassen av fenomen B. Det finns en gammal välkänd invändning mot induktionen: även om a och b har uppträtt tillsammans sextio gånger finns det ingen logiskt tvingande nödvändighet att samma sak sker den femtiölfte gången. För att dra slutsatser ur induktion räcker det alltså inte med formell logik; det krävs också ett moment av "judgement".

Det finns också en modernare invändning mot induktionen som har en viss anknytning till elektronexemplet. Redan när vi observerar det första a:et måste vi veta hur vi skall skilja det fenomenet från b och annat i omgivningen och det betyder att vi redan från början måste ha en provisorisk teori om klassen A. Osv beträffande B. (Popper 1969: 45 ff. *Den uppenbara* 15 ff).

Relationen mellan vår kunskap och verkligheten är alltså ur metafysisk synpunkt problematisk. En del tyckte den var så problematisk att de helt och hållet tappade intresset för den

relationen. Observationer hänger på andra observationer och på teorier som hänger på andra teorier och observationer. Allt bildar tydligen en väv och det avgörande är om den väven är väl sammanfogad. Detta var innebörden av Kuhns "paradigm" och en del samhällsvetare har haft en olycklig tendens att förföras av dess irrationalistiska konsekvenser. Irrationalistiska: varje omdöme och varje begrepp får mening och giltighet genom sin plats i helheten, paradigmet, men är meningslösa och därmed utan giltighet i andra paradigmen. Det finns därför ingen möjlighet att översätta mellan paradigmen; byte av paradigm sker, säger Kuhn, inte på grundval av argument utan är en "omvändelse". Det som orsakar omvändelser är socialpsykologiska faktorer av olika slag. Vi tröttnar på det gamla. Vi vill vinna anseende genom att påstå något nytt. Framgångsrik propaganda för ett paradigm ger makt. Osv. (*Forskningsanknytning* 38 ff).

Paradigmteorin (eller "relativismen"¹) kan inte förklara varför vetenskapen undan för undan leder till allt bättre kunskap om verkligheten.² Detta förhållande talar till förmån för att vetenskapsmännens självbild: att de – åtminstone ibland – ändrar åsikt därför att de övertygas av goda skäl. Det finns också ett normativt skäl att hålla fast vid rationalismen. Om vi inte försöker lösa meningsskiljaktigheter genom argument öppnar vi dörren för tvång och i sista hand våld (*Den uppenbara* 73 ff). Relativister som lever i vår fridsamma miljö brukar inte sällan relativisera och därmed också bagatellisera den saken (om detta se t ex Crocker 1992) men min utgångspunkt är att våld representerar ett ibland ofrånkomligt men oomtvistligt och objektiva ont.

Den kritiska rationalismen sopar ihop spillrorna efter positivismen och relativismen. Alla omdömen bygger på en osäker grund, det är sant, och alla omdömen hänger mer eller mindre avlägset samman med varandra. Men helheten kan förbättras genom att vi bryter ut en enskild del och prövar dess styrka. Det finns ingen faktor som ensam avgör provet. Men prövningen skall läggas upp utifrån förutsättningen att det finns någonting utanför vår kunskap som vi vill nå kunskap om. Ibland

leder prövningen till att vi finner goda skäl att kassera den kunskapsbit vi prövar. Andra gånger håller den måttet och vi behåller den tills vidare. Det tycks finnas en cirkel i detta: vi prövar bitarna mot en helhet som består av bitar som blir föremål för prov (*Forskningsanknytning* 45 ff). Men av cirkeln kan det bli en spiral (*Forskningsanknytning* 54).

Den kontrasterande jämförelsen mellan faktaomdömen och värdeomdömen som jag nämnde i andra stycket leder alltså vilse. Om det finns ett metafysiskt argument mot vetenskapliga ställningstaganden i värdefrågor så är det också ett argument mot vetenskapliga ställningstaganden i sakfrågor (*Den uppenbara* 18 f). Om vi anser oss oförhindrade att vetenskapligt ta ställning i sakfrågor kan vi med samma rätt ta ställning i värdefrågor.³ Och mer var det inte som skulle bevisas.

Jag påstår inte att argument i värdefrågor är "samma sak" som argument i sakfrågor. Jag hävdar att det finns utrymme för goda, vetenskapliga skäl i värdefrågor men inte att de goda skälen är av samma slag i alla slags debatter. En argumentation i en moralisk fråga skiljer sig från en argumentation i en estetisk och båda skiljer sig mycket från argumentationen i en naturvetenskaplig fråga. Men det finns stora skillnader också mellan olika slag av argumentation i empiriska frågor. Goda skäl för en fysiker betyder någonting annat än goda skäl för en historiker. Dessutom förändras vår syn på vad som är goda skäl allteftersom kunskapen inom ett området utvecklas, inte bara vad som kan förekomma som innehåll i skälen, utan också vilken form skälen får (Shapere 1984: xxvi).

En skillnad mellan goda skäl i en värdefråga och i en sakfråga är att vi i det senare fallet men inte det förra postulerar att det finns en verklighet "därutånför" som vi vill ha kunskap om. Jag har ingen invändning mot att begreppet "sanning" reserveras för det senare sammanhanget och att det inte kan bli tal om "sanna värden". Det räcker gott med "giltiga värden" – giltiga i förhållande till ett annat referensmaterial än "verkligheten". För det finns trots allt även i det fallet ett referensområde utanför den fråga vi tvistar om (*Forskningsanknytning*

110, 113). När det gäller argumentation i moraliska frågor kan saken formuleras så här.

(a) Vi tar bokstavligen dagligen ställning för och emot förhållanden. Detta är ett nödvändigt villkor för att vi skall kunna handla och därmed ett ofrånkomligt predikament.

(b) Mina avsikter korsas ständigt av andra människors avsikter och det är ofta utsiktslöst och alltid kostsamt att handgripligen försöka tvinga dem att avstå från sina planer. Jag har därför ett behov av att kritisera dem på ett så övertygande sätt att de avstår från att hindra mig. Omvänt har jag ett behov av att försvara mina avsikter när andra vill få mig att avstå från dem.

(c) Att övertyga NN innebär att tvinga denne att utifrån sina egna premisser dra en slutsats som han initialt ogillar men som jag själv önskar. NN:s egna premisser söker jag i det han själv anför till sin förmån.

(d) På det viset byggs det så småningom upp en bank av principer och typfall ur vilken goda skäl kan hämtas fram.

(e) Att övertyga NN förutsätter förstås att denne tar sina egna premisser på allvar och att han accepterar även ovälkomna konsekvenser av dem. Gör han inte det tar diskussionen slut. Men den flyktvägen finns också i en argumentation om ett sakförhållande och han tillgriper den inte ostraffat: ingen har i framtiden intresse eller skyldighet att lyssna på NN när han själv vill övertyga om någonting (*Den uppenbara* 35 f).

Det bör kanske tilläggas att det finns värderingar som är så triviala att man inte ids argumentera för dem. Kanske finns det inte heller argument i rena smakfrågor. Men intressanta omdömen i värdefrågor är sammansatta. För övrigt innehåller de ofta ett starkt inslag av antaganden om sakförhållanden och om man destillerar fram det "rena" värdet visar det sig ofta att det är just trivialt (*Den uppenbara* 25 och *Forskningsanknytning* 107).

Men leder inte idén att det finns objektiva ståndpunkter till tanken att makten skall ligga i händerna på värdeexperter och är det inte ett problem för demokratin? Måste denna inte kräva att varje åsikt i värdefrågor väger lika tungt? Ja, det är ett problem för demokratin att

alla inte har samma resurser, t ex språk och kunskaper, att hävda sin mening, det må gälla sakfrågor eller värdefrågor. Det är skolans uppgift att så långt det är möjligt råda bot på den ojämlikheten. Så långt det är möjligt – mycket kommer ändå att kvarstå. Om vi då slutgiltigt vill förhindra att någon får en större andel makt att påverka⁴ än andra genom sina överlägsna argumentationsresurser så finns det knappast någon annan lösning än att förbjuda debatter. Ett samhälle med ett sådant förbud skulle snabbt förlora förmågan att lösa sina problem. Dessutom skulle vi gå miste om möjligheten att avkräva politiska och andra makthavare en redovisning av sitt fögderi. Lösningen på dilemmat måste i stället bli att sträva efter en debattsituation där ingen med framgång kan säga: det jag säger är sant därför att jag har legitimation som auktoritet. Vem som talar skall inte spela någon roll, det avgörande är vad som blir sagt. Det råder då jämlikhet mellan personerna trots att argumenten är ojämlika (*Den uppenbara* 24 ff och *Forskningsanknytning* 82 ff). För övrigt gäller ju fortfarande principen "en man, en röst" när beslutet måste tas genom omröstning.

Mitt svar på "demokratiinvändningen" följer alltså det invanda mönstret: om möjligheten till objektiva ståndpunkter i värdefrågor är ett problem för demokratin så är också möjligheten till objektiva ståndpunkter i sakfrågor ett problem. Jämlikheten *kanske* skulle gynnas av att vi gav upp kravet på objektivitet, men priset skulle vara för högt.

Spelar det någon roll i praktiken hur vi förhåller oss till världens status? I begreppet "objektivitet" ligger kravet att vi inte tar ställning hur som helst. Om vi intalar oss att värden inte kan vara objektiva befriar vi varandra från skyldigheten att överlägga om värden på ett förnuftigt och ansvarsfullt sätt. Är inte den bristen på förnuft och ansvar en del av det västerländska samhällets malaise? När detta är sagt räknar jag med att bli beskylld för att önska en regim som med fast hand håller efter oansvariga åsikter. Hans Kelsen har ibland åberopats som stöd för åsikten att demokrati och relativism hör samman (t ex Tingsten 1939:25 ff som visserligen sin vana trogen kri-

tiserade Kelsen för tankeoreda). Så här säger Kelsen.

Wer absolute Wahrheit (spärrat av mig) und absolute Werte menschlicher Erkenntnis für entschlossen hält, muss ... auch die fremde gegenteilige Meinung zumindest für möglich halten. Dann ist der Relativismus die Weltanschauung, die der demokratische Gedanke voraussetzt. (Kelsen 1929: 101.)

En kritisk rationalist har ingen svårighet att instämma i detta ty "relativism" i citatets mening står inte i strid med "objektivitet" (*Forskningsanknytning* 40 f. För övrigt redan i min *Politisk teori* 38). I den kritiske rationalistens variant av ansvarsfullhet ingår beredskapen att ompröva etablerade ståndpunkter och det utesluter en auktoritär regim.

Finns det då ingen principiell skillnad mellan vetenskap och politik? Ja det är alltså inte fråga om en skillnad där det förra handlar om sakfrågor och det senare om värdefrågor. Överläggningar i politiska frågor innehåller såväl empiriska som normativa element, så långt är de inte i någon särklass, men överläggningar i politiska frågor måste avslutas även om ingen lösning kan uppnås. Vetenskapliga frågor däremot får inte avslutas förrän en lösning föreligger. I politiska frågor kallas avslutningen beslut; i vetenskapliga frågor finns inga beslut.⁵

Kravet på avslutning genom beslut betyder att man inte kan uppställa kriterier för avgörandet som samtidigt är argument i sakfrågan. För avgörandet finns det i stället en formell procedur. En lösning, å andra sidan, innebär att argument i sakfrågan har fällt avgörandet; inga procedurregler kan framtvinga en avslutning. Uttryckt på ett enklare sätt: i vetenskapliga frågor till skillnad från politiska kan överläggningen pågå utan slut; varje lösning måste hållas tillgänglig för ny prövning och varje avslutning på diskussionen måste ses som tillfällig.⁶

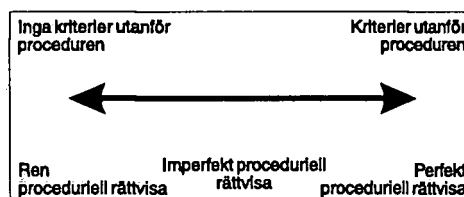
I sin doktorsavhandling sammanfattade Sverker Gustavsson den klassiska, weberianska synen på vetenskaplig verksamhet så: "Vetenskapsmannen kan inte lidelsefullt söka sanningen och samtidigt bära ansvaret för dess

konsekvenser" (Gustavsson 1971: 50). Ansvarsproblematiken kan på ett naturligt sätt hängas på distinktionen "beslut-lösning". Det är beslut som har konsekvenser och som leder till ansvar. En provisorisk lösning kan i sig inte leda till några praktiska konsekvenser; för att den skall få konsekvenser måste den läggas in i underlaget för beslut. "I sig"-dilemmat är att provisoriska lösningar kan locka makthavare att fatta beslut med ödesdigra konsekvenser och många forskare anser sig i det läget ha ett indirekt men inte desto mindre påtagligt ansvar och avvisar följaktligen den klassiska doktrinen. Det faller utanför den här framställningens ram att ta ställning i den frågan; jag har bara velat visa att den gränsdragning mellan vetenskap och politik som jag föreslår har god anknytning till en central forskningsetisk frågeställning.

Min tankegång här är en generalisering av det John Rawls har att säga om "ren" respektive "perfekt" och "imperfekt proceduriell rättvisa" (Rawls 1971: 85 ff).⁷ "Ren proceduriell rättvisa" föreligger då proceduren i sig själv leder till ett resultat som vi accepterar som rättvist; inga utomstående kriterier frestar oss att kritisera utfallet. Paradigmfallet är lotteriet. I det "perfekta" fallet förfogar vi över kriterier som är oberoende av proceduren och designar proceduren så att den skall leda till just det utfall kriterierna utpekar. Det är rättvist om alla får lika stora delar av den föreliggande tårtan och vi kan tänka ut en perfekt procedur: låt den som delar tårtan få sista biten.

Detta är idealiserade fall, lotterier och tårtindelning är perifera fenomen i det sociala livet, och vi tvingas att leva med det "imperfekta", dvs vi accepterar utfallet av en procedur, även om vi ofta ogillar dess resultat, därför att vi inte kan konstruera någon procedur som på det hela taget bättre tillfredsställer de oberoende kriterierna.

Om vi nu ersätter Rawls "rättvisa" med "avgörande" ser vi hur vetenskap hamnar längst till höger (proceduren är här "disputationen") medan politik är "imperfekt"⁸ och någon gång "ren" (för den som i majoritetsprincipen ser den enda principen i demokratiskt beslutsfattande är politik "ren procedur"). "Imperfekt"

betyder att vi inte kan utesluta en mer tillfredsställande utgång om vi hade haft möjlighet att dra ut på överläggningen men den möjligheten förelåg inte.

Mitt huvudargument är att det inte finns några metafysiska förbud mot vetenskapliga ställningstaganden i politik. Men i övrigt, hur skall statsvetare förhålla sig till politiken? Skall de – som statsvetare – delta i debatten eller inte? Till att börja med kan man konstatera att ett vetenskapligt inlägg i dagsdebatten skall leva upp till de vanliga vetenskapliga kraven på klarhet, saklighet och noggrannhet. Vad en statsvetare "tycker" har inte större intresse än vad andra människor tycker. Vetenskapsmän har notoriskt ett starkt självförtroende när det gäller åsikter och gör lätt misstaget att klä sina intressen i en skenbart objektiv språkdräkt. Därför är det klokt att vara återhållsam. Men det vetenskapliga förhållningssättet kräver också en särskild sorts ödmjukhet. Den vars uppgift det är att söka efter lösningar måste hålla frågan öppen för ständiga omprövningar, han måste i varje lösning se nya problem. Den som tvingas att fatta beslut känner ofta otålighet inför ett sådant förhållningssätt. Men sådan är rollfördelningen.

Stefan Björklund

Noter

1. Om det problematiska med denna benämning, se *Forskningsanknytning* 40 f. Jag använder den här i den som det förefaller vanligaste meningen, dvs inkluderande individuell eller kollektiv subjektivitet.

2. Kuhnskolan anser att detta argument begs the question. I *Theories of explanation* (1988) konstaterar editorn Joseph C. Pitt:

"The past success of science in discovering truth

about the universe dissolves under scrutiny into the continuing failure of science to produce anything solid enough to last unchanged. As new theories are developed, the universal truths of yesterday are either rejected out of hand or modified or contextualized so as to restrict their scope." (s 6)

Men "kumulativitet" behöver inte innebära att den nya kunskapen införlivar gamla uppfattningar. "Kumulativ" bör få täcka också en situation där den nya kunskapen bygger på och förutsätter ett avvisande av tidigare uppfattningar: de var ohållbara men på ett fruktbart sätt (till skillnad från andra uppfattningar som är både ohållbara och ofrukta- bara.

3. Jämför vad R Penrose 1989: 411 ff, säger om "judgement" i matematik och fysik med vad C E Larmore 1987: 48, hävdar om "judgement" i moralfilosofin.

4. Om nu förmågan att övertyga verkligen skall kallas "makt", *Den uppenbara* 78 ff.

5. Självklart fattar forskaren en rad beslut under forskningsprocessen, t ex om han skall använda den ena eller den andra metoden, men det problem som han utforskar kan aldrig bli föremål för beslut.

6. De här distinktionerna drar upp en linje mellan vetenskapliga och politiska frågor men inte mellan vetenskapliga och t ex konstnärliga frågor.

7. Idén att utnyttja Rawls på det här viset har jag fått från Hermansson 1993.

8. Förhoppningsvis behöver det inte sägas att "perfekt" och "imperfekt" är värdeneutrala begrepp så som de här har definierats. "Perfekt" är inte bättre än "imperfekt".

Litteratur

Ayer, A.J. (1972) *The central questions of philosophy*. London: Weidenfeld and Nicolson.

Björklund, Stefan (1971) *Politisk teori*. 4. upplagan. Lund: Aldus.

Björklund, Stefan (1977) *Den uppenbara lösningen. Om möjligheten till en ståndpunkt i politiska värdefrågor*. Stockholm: Aldus/Bonniers.

Björklund, Stefan (1991) *Forskningsanknytning genom disputation*. Acta Universitatis Upsalensis. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Crocker, David A. (1992) Functioning and capability: The foundation of Sens and Nussbaums development ethic. *Political theory*, Vol. 20. no.4.

Gustavsson, Sverker (1971) *Debatten om forskningen och samhället. En studie i några teoretiska inlägg under 1900-talet*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala LIV. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Hermansson, Jörgen (1992) Hur kan demokratin rättfärdigas? /otryckt manus/

Kelsen, Hans (1929) *Von Wesen und Wert der Demokratie*. 2. Auflage. Tübingen: Verlag von J.C.B. Mohr.

Larmore, Charles E. (1987) *Patterns of morality*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lycan, William G. (1988) *Judgement and justification*. Cambridge: Cambridge University Press.

Penrose, Roger (1989) *The emperor's new mind. Concerning computers, minds, and the laws of physics*. Oxford: Oxford University Press.

Pitt, Joseph C. (ed) (1988) *Theories of explanation*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Popper, Karl R. (1963, 1969) *Conjectures and refutations. The growth of scientific knowledge*. London: Routledge and Kegan Paul.

Rawls, John (1971) *A theory of justice*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press.

Shapere, Dudley (1984) *Reason and the search for knowledge. Investigations in the philosophy of science*. Dordrecht/Boston/Lancaster: D. Reidel Publishing Company.

Tingsten, Herbert (1939) *Demokratis seger och kris. Den författningpolitiska utvecklingen 1880-1930. (Vår egen tids historia. Del I.)* 2. upplagan. Stockholm: Bonniers.